

Διάγραμμα μαθήματος

Κωδικός Μαθήματος THEO-520DL	Τίτλος Μαθήματος Εκκλησιαστική ιστορία	Πιστωτικές Μονάδες ECTS 7,5
Προαπαιτούμενα Κανένα	Τμήμα Θεολογίας	Εξάμηνο Χειμερινό
Κατηγορία Μαθήματος Υποχρεωτικό	Γνωστικό Πεδίο Βιβλικές σπουδές	Γλώσσα Διδασκαλίας Ελληνικά
Επίπεδο Σπουδών Μεταπτυχιακές σπουδές	Διδάσκων Καθηγητής Αθανάσιος Καραθανάσης Καθηγητής Μιχαήλ Τρίτος Λουκάς Παναγιώτου Ειδικό Διδακτικό Προσωπικό	Έτος Σπουδών Α
Τρόπος Διδασκαλίας Εξ Αποστάσεως	Πρακτική Άσκηση	Συναπαιτούμενα Κανένα

Στόχοι μαθήματος

Οι βασικοί στόχοι του μαθήματος είναι:

- Κατανόηση των πηγών της Εκκλησιαστικής Ιστορίας και των ανά περιόδους σημαντικών γεγονότων
- Συγκριτική μελέτη των γεγονότων και της εκκλησιαστικής ιστορίας από την ίδρυση της Εκκλησίας ως σήμερα με ιδιαίτερη έμφαση στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους και στη βυζαντινή περίοδο
- Διερεύνηση της εκκλησιαστικής ιστορίας της Ελλάδος και της Κύπρου, καθώς και της ιστορίας των σλαβικών Εκκλησιών και της σχέσης τους με τα παλαίφατα Πατριαρχεία
- Μελέτη επιφανών εκκλησιαστικών προσωπικοτήτων, όπως του Γενναδίου Σχολάριου, του πατριωτισμού και των αγώνων του για την υπεράσπιση της Ορθοδοξίας έναντι των φιλενωτικών και του θεολογικού και φιλοσοφικού έργου του
- Κατανόηση του χριστιανικού βιώματος, ως θεωρία και πράξη, με παράλληλη εμβάθυνση στο ιστορικό και χρονικό πλαίσιο και στη χρήση βασικών θεολογικών όρων και εννοιών
- Αντικειμενική παρουσίαση της εκφραζόμενης μέσα από ιστορικά γεγονότα συγχρονικής και διαχρονικής αυτοσυνειδησίας της Εκκλησίας

Μαθησιακά αποτελέσματα

Οι μεταπτυχιακοί φοιτητές / μεταπτυχιακές φοιτήτριες θα μπορούν:

- να αξιοποιήσουν τις πηγές της Εκκλησιαστικής Ιστορίας και να παρουσιάσουν τις σημαντικότερες περιόδους της Ιστορίας της Εκκλησίας με βάση τις πηγές
- να εξοικειωθούν με τις πηγές της Ιστορίας της Εκκλησίας, όπως η Καινή Διαθήκη, οι Βυζαντινοί Εκκλησιαστικοί Ιστορικοί (4ος - 15ος αι.), τα κείμενα των Πατέρων της Εκκλησίας, άλλες πηγές της Εκκλησιαστικής Ιστορίας (επιγραφές, εκκλησιαστικά οικήματα, νομίσματα, επιστολές, τυπικά μονών, βιβλία περιηγήσεων, κρατικοί νόμοι), Πρακτικά Οικουμενικών Συνόδων και σύγχρονες πηγές της Εκκλησιαστικής ιστορίας
- να αξιολογήσουν τα πιο σημαντικά γεγονότα, που αφορούν τον ιστορικό βίο της Εκκλησίας και συνδέονται με την αποστολή της στον κόσμο
- να μελετήσουν τα βασικά θέματα της Εκκλησιαστικής Ιστορίας με την καταγραφή των σημαντικότερων περιόδων επί τη βάσει των πηγών, όπως η απαρχή του Χριστιανισμού και ο ρόλος του στη Βυζαντινή αυτοκρατορία, η επικράτηση του Χριστιανισμού στις σλαβικές χώρες και τη Δύση, τα αίτια του σχίσματος και οι επιπτώσεις των Σταυροφοριών και ο ρόλος του Οικουμενικού Πατριαρχείου την περίοδο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και μετά

Περιεχόμενο μαθήματος

Το περιεχόμενο του μαθήματος αποτελείται από τις ακόλουθες θεματικές ενότητες:

Μέρος I Απαρχές του Χριστιανισμού

- Ιστορικές πηγές
- Ιδεολογία και εξάπλωση του Χριστιανισμού
- Οι πρώτες Εκκλησίες
- Κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις του Χριστιανισμού
- Το θεσμικό πλαίσιο για την οργάνωση της Εκκλησίας
- Η γέννηση ενός νέου πολιτισμού

Μέρος II Βυζαντινή Περίοδος

- Η ενσωμάτωση της Εκκλησίας στην αυτοκρατορία
- Ο Ιωάννης Χρυσόστομος και οι μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας
- Οι σταυροφορίες και η σχέση Ανατολής και Δύσεως
- Το Σχίσμα
- Η Σλαβική επέκταση

Μέρος II Η Ανατολική Εκκλησία εν αιχμαλωσία

- Ο αγώνας για επιβίωση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία
- Η Θεολογική Σχολή της Χάλκης
- Κοινότητα και Ενότητα
- Το Οικουμενικό Πατριαρχείο σήμερα

Μελετώνται:

- Τα βασικά θέματα της Εκκλησιαστικής Ιστορίας με την καταγραφή των σημαντικότερων περιόδων επί τη βάση των πηγών
- Οι διωγμοί, τα μαρτύρια, η επιρροή της διδασκαλίας του Χριστού και η αναγνώριση του Χριστιανισμού μετά από περίπου δύομιση αιώνες από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (54-313 μ.Χ.)
- Οι απόψεις των αιρετικών, η αντιμετώπιση από την Εκκλησία και την Πολιτεία αλλά και οι κίνδυνοι για το πλήρωμα της Εκκλησίας
- Ο χαρακτήρας, οι αιτίες και το περιεχόμενο των αποφάσεων των Οικουμενικών Συνόδων
- Τα πολιτικά και εκκλησιαστικά γεγονότα στα μέσα του 9ου αι.
- Η Σύνοδος της Λυών και η Σύνοδος Φερράρας - Φλωρεντίας
- Τα αίτια, τα γεγονότα, τα πρόσωπα, που οδήγησαν στο σχίσμα του 1054, οι παπικές αξιώσεις, η νομιμότητα των ενεργειών των παπικών εκπροσώπων μετά τον θάνατο του Πάπα και η αντίδραση Αυτοκράτορα, Πατριάρχη, λαού και κλήρου
- Τα κινήματα του Ησυχασμού και του Βαρλααμισμού
- Το φαινόμενο του Κρυπτοχριστιανισμού στην Κύπρο και στον ελλαδικό χώρο (Πόντος, Μ. Ασία, Καππαδοκία, Β. Ήπειρος, Πελοπόννησος)
- Η κυπριακή παρουσία στη Βενετία την περίοδο 1571-1821, τα πρόσωπα και η προσφορά τους στην Κύπρο και στο Γένος
- Τα γεγονότα και τα πρόσωπα με κύριους πρωταγωνιστές τον Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ και τους αναφερθέντες Επισκόπους

Μαθησιακές δραστηριότητες και διδακτικές μέθοδοι:

Διαλέξεις, σεμινάρια, παρακολούθηση μαθημάτων, ατομική καθοδήγηση

Μέθοδοι αξιολόγησης

Εβδομαδιαίες δραστηριότητες, γραπτή εργασία και τελική γραπτή εξέταση

Απαιτούμενα διδακτικά εγχειρίδια και βιβλιογραφία

Πηγές

- 1 ΒΕΠΕΣ: Βιβλιοθήκη Έλλήνων Πατέρων καί έκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος
- 2 Ειρηναίος, Του κατά πασῶν αιρέσεων ελέγχου, Cambridge 1857
- 3 Ευσέβιος Καισαρείας, Βίος Κωνσταντίνου, Berlin 1975
- 4 Ευσέβιος Καισαρείας, Εκκλησιαστική Ιστορία, Paris 1967
- 5 Ιωάννης Δαμασκηνός, Κατά αιρέσεων, Berlin 1981
- 6 Σωζόμενος, Εκκλησιαστική Ιστορία, Berlin 1960

Βιβλιογραφία

Ελληνική βιβλιογραφία

- 1 Αναστασίου, Ιω., Ανθολογία πηγών Εκκλησιαστικής Ιστορίας, Θεσσαλονίκη 1987
- 2 Αναστασίου, Ιω., Εκκλησιαστική Ιστορία, Θεσσαλονίκη 2005
- 3 Ανάστος, Μ., Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 8 (1980), σσ. 375-378
- 4 Αραμπατζής, Χρ., Η Σύνοδος της Λυών. Πρόσωπα και θεολογία, Θεσσαλονίκη 2002
- 5 Βασ. Στεφανίδης (αρχιμ.), Εκκλησιαστική Ιστορία απ' αρχής μέχρι σήμερα, Αθήνα 1998
- 6 Βίττη, Α., "Οι Λινοβάμβακοι - Κruptτοχριστιανοί στην Κύπρο: Πτυχές από την ιστορία τους και η πολιτική της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου, ιδιαίτερα τις πρώτες δεκαετίες της Αγγλοκρατίας (1878-1959)", Επιστημονική Επιτηρητής Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών, τ. 11 (2014), σσ. 243-245
- 7 Ευστρατιάδης, Σ., Αγιολόγιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας, Αθήνα 1995
- 8 Ζήσης, Θ., Ν., Γεννάδιος Β' Σχολάριος. Βίος - συγγράμματα - διδασκαλία. Σειρά Ανάλεκτα Βλατάδων 30, Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1980
- 9 Καραθανάσης, Αθ., Μελετήματα για το 1821, Θεσσαλονίκη 2022
- 10 Καραθανάσης, Αθ., Αξέχαστος Πόνος. Εκατό χρόνια από την συνθήκη των Σεβρών, Θεσσαλονίκη 2021
- 11 Καραθανάσης, Αθ., Εν Θεσσαλονίκη 1913-1951, Θεσσαλονίκη 2020
- 12 Καραθανάσης, Αθ., Σκοπιανό ζήτημα. Εκκλαϊκευμένα μελετήματα, Θεσσαλονίκη 2018
- 13 Καραθανάσης, Αθ., Τα Μικρασιατικά μου, Θεσσαλονίκη 2017
- 14 Καραθανάσης, Αθ., Ιστορία της Θεσσαλονίκης 323 π.Χ.-2012, Θεσσαλονίκη 2012
- 15 Καραθανάσης, Αθ., Ο Ελληνικός κόσμος στα Βαλκάνια και την Ρωσία, Θεσσαλονίκη 2011
- 16 Καραθανάσης, Αθ., Η Βενετία των Ελλήνων, Θεσσαλονίκη 2010
- 17 Καραθανάσης, Αθ., Οι Έλληνες λόγιοι στη Βλαχία (1670-1714), Θεσσαλονίκη 2010
- 18 Καραθανάσης, Αθ., Καππαδοκία: Συμβολή στην ιστορία και τον πολιτισμό του ελληνισμού της Μικράς Ασίας, Θεσσαλονίκη 2008
- 19 Καραθανάσης, Αθ., Σε λένε Σμύρνη, Φώκαια, Σερέκιοϊ, Μαινεμένη, Σαγγάριο: Στην ιστορία και τον χαλασμό, Θεσσαλονίκη 2007
- 20 Καραθανάσης, Αθ., Θεσσαλονίκη και μακεδονικά (Δεύτερος Τόμος): Πόλεις και πρόσωπα της Μακεδονίας 14ος-20ός αιώνας, Θεσσαλονίκη 2006,
- 21 Καραθανάσης, Αθ., Θεσσαλονίκη και μακεδονικά (Πρώτος Τόμος): Θεσσαλονίκη και Μακεδονία - Η νεώτερη Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη 2005
- 22 Καραθανάσης, Αθ., Περί την Θράκην, Θεσσαλονίκη 1996

- 23 Καραθανάσης, Αθ., Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας, Θεσσαλονίκη 1987
- 24 Καρακόλης, Κ., Αιρέσεις και Εκκλησία κατά τους Έλληνες εκκλησιαστικούς συγγραφείς των Β' και Γ' αι, Θεσσαλονίκη 1983
- 25 Κοκκινόφτας, Κ., "Εξισλαμισμοί και επανεκχριστιανισμοί στην Κύπρο κατά την Τουρκοκρατία (1571-1878)", Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών, τ. 11 (2014), σσ. 115-150
- 26 Κόλιας, Γ., Εκκλησία και αυτοκράτωρ εις το Βυζάντιον, Αθήνα 1959
- 27 Κύρρης, Κ., "Κύπριοι λόγιοι της Βενετίας κατά τους XVI και XVII αι.", στο Δελτίον Ομίλου Παιδαγωγικών Ερευνών Κύπρου, Ιούλιος - Δεκέμβριος 1967, σσ. 81-95
- 28 Μαλτέζου, Χρ., Από την Κύπρο στην Βενετία, Κύπριοι στην Γαληνοτάτη μετά την τουρκική κατάκτηση του νησιού, Λευκωσία 2003
- 29 Μαντζαρίδης, Γ., "Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς ως διδάσκαλος της Ορθοδοξίας", περιοδ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, τ. 55 (1972), σσ. 214-226
- 30 Μεθόδιος Φούγιας, πρ, Θυατείρων, Έλληνες και Λατίνοι, Αθήνα 1990
- 31 Οικονόμου, Χρ. Κ., Οι απαρχές του Χριστιανισμού στην Κύπρο, Θεσσαλονίκη 2008
- 32 Παναγιώτου, Λ., "Η συμβολή της εν Κύπρω Εκκλησίας στη στήριξη των Μικρασιατών προσφύγων". Ενατενίσεις. Περιοδική έκδοση Ιεράς Μητροπόλεως Κύκκου και Τηλλυρίας, Τεύχος 39, Ιούλιος - Δεκέμβριος 2022
- 33 Παναγιώτου, Λ., "Μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς. Η αξιοθαυμάστως ζωηρά και πυρφόρος τροχιά του βίου του". Ενατενίσεις. Περιοδική έκδοση Ιεράς Μητροπόλεως Κύκκου και Τηλλυρίας, Τεύχος 38, Ιανουάριος - Ιούνιος 2022, σελ. 166-177
- 34 Παναγιώτου, Λ., "Τα "Οκτωβριανά". Η αυθόρμητη εξέγερση του 1931". Ενατενίσεις. Περιοδική έκδοση Ιεράς Μητροπόλεως Κύκκου και Τηλλυρίας, Τεύχος 37, Ιούλιος - Δεκέμβριος 2021, σελ. 45-52
- 35 Παναγιώτου, Λ., "Το κρυφουσυνέγκιασμα και οι κρυφοί ανένοι της προετοιμασίας του αγώνα της εθνικής παλιγγενεσίας". Ενατενίσεις. Περιοδική έκδοση Ιεράς Μητροπόλεως Κύκκου και Τηλλυρίας, Τεύχος 36, Ιανουάριος - Ιούνιος 2021, σελ. 83-92
- 36 Παναγιώτου, Λ., "Μητρόπολη Φιλαδελφείας. Από τη Μικρά Ασία στη Βενετία". Ενατενίσεις. Περιοδική έκδοση Ιεράς Μητροπόλεως Κύκκου και Τηλλυρίας, Τεύχος 35, Ιούλιος - Δεκέμβριος 2020, σελ. 154-161
- 37 Παναγιώτου, Λ., "Ο Άγιος Λάζαρος. Ο ναός του στη Λάρνακα και οι περί αυτόν παραδόσεις". Ενατενίσεις. Περιοδική έκδοση Ιεράς Μητροπόλεως Κύκκου και Τηλλυρίας, Τεύχος 34, Ιανουάριος - Ιούνιος 2020, σελ. 175-187
- 38 Παναγιώτου, Λ., "Η Οθωμανική κατάληψη της Κύπρου (1570-1571). Ενατενίσεις. Περιοδική έκδοση Ιεράς Μητροπόλεως Κύκκου και Τηλλυρίας, Τεύχος 31, Ιούλιος - Δεκέμβριος 2018, σελ. 176-184
- 39 Παναγιώτου, Λ., "Ο άγιος νεομάρτυς Ιωάννης (Γεώργιος) ο Κύπριος". Ο Παράκλητος. Περιοδική Έκδοση του Ιεραποστολικού και Φιλανθρωπικού Ομίλου "Απόστολος Βαρνάβας", Τεύχος 19, Ιανουάριος 2019 - Δεκέμβριος 2020, σελ. 60-65
- 40 Παναγιώτου, Λ., "Η Παναγία στη ζωή και το τραγούδι μας". Ο Παράκλητος. Περιοδική Έκδοση του Ιεραποστολικού και Φιλανθρωπικού Ομίλου "Απόστολος Βαρνάβας", Τεύχος 17, Ιούλιος 2016 - Δεκέμβριος 2017, σελ. 46-47
- 41 Πλακαλή, Δ., "Τα σχίσματα της Ανατολικής με τη Δυτική Εκκλησία. Συμβολή στη μελέτη τους", Βυζαντινός Δόμος, τομ. 10-11 (1999-2000), σσ. 179-230
- 42 Ράνσιμαν, Στ., Δύση και Ανατολή σε σχίσμα, Αθήνα 2008
- 43 Σαμάρα, Π., Η ελληνική καταγωγή των Τουρκοκυπρίων. Εξισλαμισμός - Τουρκικός Επεκτατισμός, Αθήνα 1987
- 44 Τσιρπανλή, Ζαχ., Ν., Ο Κυπριακός Ελληνισμός της Διασποράς και οι σχέσεις Κύπρου - Βατικανού (1571-1878), Θεσσαλονίκη 2006

- 45 Φειδάς, Βλ., Εκκλησιαστική Ιστορία, τ. Α΄ - Β΄, Αθήνα 2002
- 46 Χατζηγιάννου, Κ., Η καταγωγή των Τουρκοκυπρίων και το Κυπριακό, Λευκωσία 1976
- 47 Χονδρίδου, Στ., Κωνσταντίνος Μονομάχος και η εποχή του, 11ος αι., Αθήνα 2002
- 48 Χρήστου, Π. Κ., Ο Γρηγόριος ο Παλαμάς και η θεολογία εις την Θεσσαλονίκη κατά τον 14ο αι., Θεσσαλονίκη 1969

Ξένη βιβλιογραφία

- 1 Douglas, D., Ο Μακεδονικός Αγώνας, Αθήνα 1985
- 2 Hackett, J., Παπαϊωάννου, Χ., Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου, τ. 1-3, Αθήνα 1923-1940
- 3 Hussey, I., M., The Orthodox Church in the Byzantine Empire, New York 1986
- 4 Ostrogorsky, G., Ιστορία του βυζαντινού κράτους, Αθήνα 1979
- 5 Petit, L., Sidéridès, X., Jugie, M., Γεωργίου του Σχολαρίου άπαντα τα ευρισκόμενα, Maison de la Bonne Presse, Paris 1928-1936
- 6 Runciman, St., Η Βυζαντινή θεοκρατία, Αθήνα 2005

Προτεινόμενα διδακτικά εγχειρίδια και συμπληρωματική βιβλιογραφία

Προαιρετική βιβλιογραφία

Ελληνική βιβλιογραφία

- 1 Βασ. Στεφανίδης (αρχιμ.), Εκκλησιαστική Ιστορία απ' αρχής μέχρι σήμερα, Αθήνα 1998
- 2 Βασιλειάδης, Ν., Ο άγιος Μάρκος ο Ευγενικός και η ένωση των Εκκλησιών, Αθήνα 1973
- 3 Γιαννόπουλος, Β., Οι Οικουμενικές Σύνοδοι και η διδασκαλία τους, Αθήνα 1995
- 4 Γλαβίνας, Απ., Οι Δώδεκα απόστολοι, Κατερίνη 1993
- 5 Ιστορία της Κύπρου, εκδομένη υπό την διεύθυνσιν Θεοδώρου Παπαδοπούλλου, τ. Ε΄, Μεσαιωνικόν Βασίλειον - Ενετοκρατία, μέρος Β΄, Λευκωσία 1996
- 6 Ιω. Ρωμανίδης, πρωτοπρ., Κείμενα δογματικής και συμβολικής θεολογίας της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας, Θεσσαλονίκη 1972
- 7 Καλλίνικος, Κ., Εισαγωγή στην Ιστορία της Εκκλησίας, Αθήνα 2001
- 8 Καραθανάσης, Αθ. Ε., "Ο Πατριάρχης Φώτιος και η δυτική γραμματεία", στον τόμο Η θεολογία του αγίου Φωτίου, Αθήνα 2011, σσ. 529-540
- 9 Κληρίδης, Ν., Εγχειρίδιο Ιστορίας της ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου, Λευκωσία 1956
- 10 Κύρρης, Κ., "Ο εξισλαμισμός στην Κύπρο και η καταγωγή των Τουρκοκυπρίων", Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, τ. 12 (2011)
- 11 Νικόλαος, Μητροπολίτης Αζώμης, Το συνοδικό πολίτευμα εν τη Εκκλησία Αλεξανδρείας, Αλεξάνδρεια 1955
- 12 Οικονόμου, Χρ., Η κλίση και οι απαρχές της ιεραποστολικής δράσης του Παύλου: συγκριτική μελέτη των Πράξεων και των επιστολών του Αποστόλου Παύλου, Θεσσαλονίκη 1992
- 13 Παναγιωτάκος, Π., Εκκλησία και Πολιτεία ανά τους αιώνες, Αθήνα 1939
- 14 Παπαδόπουλος, Αντ., Ο μοναχισμός έναντι της αιρέσεως εις την αρχαίαν Εκκλησία, Θεσσαλονίκη 1988

- 15 Παπαδόπουλου, Φ., Τούρκοι, Μουσουλμάνοι ή Κρυπτοχριστιανοί (Λινοβάμβακοι);, Λευκωσία 2002
- 16 Σταυρίδης, Β., Ο συνοδικός θεσμός εις την Εκκλησίαν Θεσσαλονίκης ΙΑ΄ - ΙΕ΄, Θεσσαλονίκη 1992
- 17 Τσιρπανλή, Ζαχ. Ν., Ανέκδοτα έγγραφα εκ των αρχείων του Βατικανού (1625-1667), Λευκωσία 1972
- 18 Φειδάς, Βλ., Εκκλησιαστική Ιστορία, τ. Α΄ - Β΄, Αθήνα 2002
- 19 Φούγιας, Μ., πρ. Θυατείρων, Έλληνες και Λατίνοι, Αθήνα 1990
- 20 Φωτιάδης, Κ., Οι εξισλαμισμοί της Μ. Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου, Θεσσαλονίκη 1993
- 21 Χασιώτης, Ιω., Ισπανικά έγγραφα της κυπριακής Ιστορίας ΙΣΤ΄ - ΙΖ΄ αι., Λευκωσία 1972

Ξένη βιβλιογραφία

- 1 De Ste Croix, G.E.M., Ο Χριστιανισμός και η Ρώμη: διωγμοί, αιρέσεις και ήθη, Αθήνα 2005
- 2 Frend, W.H.C., Archeology and history in the Study of early Christianity, London 1988
- 3 Frend, W.H.C., The early Church, Philadelphia 1982
- 4 Mango, C., Βυζάντιο. Η αυτοκρατορία της Ν. Ρώμης, Αθήνα 1990
- 5 Ostrogorsky G., Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, τ. Α΄ - Γ΄, μτφρ. Ι. Παναγόπουλου, Αθήνα 1978-1981